

ZRÍNYI-HAGYOMÁNYOK A BALKÁNON

Vázlatos alkalmi áttekintés

JUNG KÁROLY

A Balkánon három délszláv nép: a horvátok, a szerbek és a boszniai muzulmán lakosság (az utóbbi időben ismét a régi-új bosnyák elnevezés a járatos) irodalmi, történeti és népköltési hagyatékában lehet Zrínyi-hagyományokkal számolni. Vázlatomban az irodalmi hagyományokkal nem foglalkozom; Karnarutić, Vitezović és mások fontos kortárs vagy későbbi irodalmi művekben állítottak emléket a szigetvári hős Zrínyi Miklósnak; mindennek irodalomtörténeti, művelődéstörténeti vonatkozásait feltárta a horvát kutatás, a magyar szlavisták és fordítók pedig ismertették a magyar Zrínyi-kutatás és a közönség számára. Mivel azonban főleg a 19. század végének és a 20. század elejének kutatóiról és kutatásairól van szó, nem kétséges, hogy a kérdéskört ma, a 21. század legelején, újra át lehetne tekinteni főleg a legutóbbi fél évszázad horvát szövegkiadásainak és kommentárjainak fényében.

A Szigetvárral és a szigetvári hős Zrínyivel kapcsolatos horvát történeti hagyományok elsősorban és főleg a Cserenkó Ferencnek tulajdonított jelentés vonatkozásában tennének lehetővé magyar (és horvát) áttekintést. Úgy tapasztalom, hogy a horvát kutatás nem számol a kérdés újabb magyar irodalmával, s ez fordítva is érvényes. A legutóbbi horvát kutatás továbbra is úgy véli, hogy az eredetileg horvát nyelvű jelentés Cserenkó műve, s a belőle készített latin fordítás (Budina Sámuel munkája) alapjában véve szöveghű, mint ahogy az ennek alapján készített kortárs német és olasz változat is. (A másik német – 16. század végi – fordítás másik horvát szövegre megy vissza.) Magyar kutatók közzétették a Cserenkónak tulajdonított (a 20. század elején glagolita másolatban felfedezett) egyetlen ismert kézirat magyar fordítását,

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 2001. szeptember 22-én, Lendván megrendezett jubileumi Zrínyi-konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

azt egybevetették a Budina-féle latin változattal, aminek alapján kiderült, hogy szó sincs szöveghű fordításról, hanem átdolgozásról, melybe Budina egyéb adatokat is beledolgozott, sőt a szöveget meg is toldotta, tehát a latin „fordítás” utolsó része olyan további eseményeket is tárgyal, amelyekről a glagolita kéziratban nincs szó. Az utolsó részben egyébként nem egy olyan epikus formula is előfordul, melynek semmi köze a vár bukása utáni történeti valósághoz, hanem a világirodalom epikus költészetének toposzai közé sorolható. (A horvát kutatás úgy véli, hogy a Cserenkónak tulajdonított jelentés kéziratának vége elveszett, ezért azt a részt Budina latin „fordítása” alapján közlik a horvát szövegkiadások végén.) Nincs róla tudomásom, hogy a horvát, latin, a két német és az olasz változat szövegét egymással összefüggésben tüzetesen egybevetette volna valaki. Úgy vélem tehát, hogy fölültébb hasznos lenne az ilyen komparatív vizsgálat, melynek folytatásaként Istvánffy Miklós művének Szigetvárt tárgyaló részét is be lehetne vonni, hisz mostanában közzétett vonatkozó részlete alapján nyilvánvaló, hogy használta a Budina-féle fordítás (latin) szövegét, ám annak záró, kiegészítő, csodás elemeket is tartalmazó végének nyoma nem látszik munkájában. A Szigetvár ostromáról és elestéről készült horvát (nyelvű) jelentés szerzőjével, fordításainak szöveghűségével, valamint kisugárzásaival kapcsolatos magyar irodalmat tüzetesen egybe lehetne vetni a problematika horvát vizsgálati eredményeivel, hisz sok tekintetben egymást kiegészítő, s nem egy esetben lényegesen eltérő elképzelésekről van szó, melyek egymástól függetlenül léteznek. (S hogy ez miért fontos? Elsősorban azért, mert a költő Zrínyi Istvánffyt mindenképpen használta a Zrínyiász megalkotásakor, Karnarutic művét ugyancsak, s e kettő mögött – mint fentebb utaltam rá – ott munkál a Szigetvár elestéről készült horvát jelentés eredetije vagy latin [esetleg valamelyik német vagy olasz] átdolgozása. A szigetvári hős Zrínyivel kapcsolatos horvát történeti hagyomány tehát ezért mellőzhetetlen a Zrínyiász genezisének vizsgálata szempontjából.)

A magam kutatásai elsősorban a balkáni Zrínyi-hagyomány népköltészeti vonatkozásaira irányulnak. Azt már korábban is megállapította a kutatás, hogy a Zrínyiász szövege mögött ott húzódik a Szigetvár elestével kapcsolatos népköltési anyag, elsősorban valószínűleg a horvát, de nem lehetetlen, hogy a magyar is. (S nem csupán a népköltészeti, de a közköltészeti is; a magyar történeti-költészet két szövege kapcsolódik Szigetvárhoz. Az egyik Horváth Márk sikeres, 1556-os várvédelmét énekli meg, szerzője Tőke Ferenc, a másik az 1566-os ostromot és bukást, melynek tragikus hőse Zrínyi Miklós volt. Az utóbbi szerzője ismeretlen, bár felmerült a gyanú, hogy esetleg annak szerzősége is Tőke Ferenchez lenne köthető.)

A Szigetvárral összefüggésbe hozható délszláv népköltészet (jelentős része) természetesen nem ismeretlen a magyar kutatás előtt. Bizonyos adatokat már

száz évvel ezelőtt megismerhetett a magyar Zrínyi-filológia és -kutatás, a kérdésnek később is volt néhány magyar (szlavista) kutatója, ám a későbbiek során további adatok és szövegek is felbukkantak, tehát nemcsak a 20. század második felében, de napjainkban sem lehet arról beszélni, hogy a kérdéskör lezárt.

Szegedy Rezső 1913-ban megjelent áttekintése után, a nála olvasható adatokat az időközben előkerültekkel megtoldva Bajza József összegezte 1937-ben. Persze nem állítható, hogy minden megjelent délszláv népi Zrínyi-szövegről neki is tudomása lett volna. Mindenesetre Bajzáé a legalaposabb ilyen jellegű magyar dolgozat. Vujicsics Sztoján válogatásában és eligazító jegyzetével, Kiss Károly fordításában antológia jelent meg 1956-ban, benne az addig ismert legfontosabb és legszebb 13 horvát, szerb és bosnyák Zrínyi-ének magyar fordítása olvasható, mellettük más szövegek is, de ezek az itt tárgyalt kérdéskör szempontjából mellőzhetőek. A balkáni (népköltési) Zrínyi-hagyományok kérdését Klaniczay Tibor is tárgyalja a költő Zrínyiről írt monográfiájában, később nincs tudomásom róla, hogy a magyar Zrínyi-filológia új adatokkal járult volna hozzá a Zrínyiasz és a délszláv népköltészet összefüggéseinek vizsgálatához.

Megemlíthető esetleg a magam dolgozata 1987-ből, melyben egy nem sokkal korábban kéziratból közzétett, párját ritkítóan szép, rövidsoros szlavóniai horvát, keresztény provenienciájú hőséneket mutathattam be. A 19. század derekán feljegyzett rövidsoros epikus ének Szigetvár 1566-os viadalát, bukását, valamint a várparancsnok Zrínyi és hős társai halálát mondja el viszonylag hosszú szövegben és esztétikailag igen magas színvonalon. Ez az eddig ismert egyetlen rövidsoros délszláv hősének, amely a kereszténység oldaláról mondja el Sziget veszedelmét. A hőséneket formahűen, epikus tízesekben (szerbus manier; deseterac) lefordítottam, a fordítás ebben a pillanatban három helyen is olvasható. Egyetlen említést leszámítva azonban nem tapasztalom, hogy a magyar (országi) Zrínyi-filológia tudomást vett volna róla.

A délszláv népköltészet és a Zrínyiasz lehetséges összefüggéseit a horvát filológiában Đuro Novalić vizsgálta 1967-ben, bár elemzése nem elsősorban saját kutatásokon, hanem a kérdés magyar filológiai irodalmán alapszik. A kérdésről több folyóiratközlése és külön könyve is megjelent. (Könyvének frissiben magyar recenzense is volt.)

Josip Kekez zágrábi folklorista 1986-ban megjelent dolgozatában nem a Zrínyiasz(ok) és a délszláv népköltészet virtuális összefüggéseit vizsgálja, mivel eleve kijelenti, hogy ilyen népköltészeti hatás nincs a magyar Zrínyiaszban, s ebből következően a Zrínyi Péter által fordított (pontosabban: átdolgozott) horvát változatban sem. Kekez az 1566-os szigeti veszedelem lecsapódását vizsgálja a délszláv népköltészetben, s lényegében azokra a verses népköltési alkotásokra utal, amelyek a magyar és horvát filológiában korábban már

ismertek voltak. (A magyar filológia adatait nem ismeri, sőt Novalić tanulmányait és könyvét sem!) Az ő érdeme viszont a kéziratos gyűjtésből közzétett keresztény provenienciájú rövidsoros szlavón Zrínyi-ének, amelyet magam is nála olvashattam először, s megfelelő kommentárokkal 1987-ben magyarul már közzétettem.

Az előbbieken bemutatott tanulmányok, antológiák, könyvek szöveganyaga és elemzései alapján összegzésül megállapítható, hogy a délszláv (horvát, szerb és bosnyák) epikus népköltési hagyományban a gyászos szigeti ostrom, a hős Zrínyi és várvédői halála nyer megfogalmazást az egyetlen rövidsoros, általam magyarra fordított szlavóniai horvát szövegben, egyetlen korábbi, 18. század eleji hosszúsoros horvát énekben van még szó Sziget ostromáról és bukásáról keresztény szemszögből. Néhány boszniai mohamedán provenienciájú hősenekben természetesen a győzelmes ottomán sereg szigeti diadalát ünneplik, néhány mohamedán harcos szigeti halálát siratják el, egyes szövegekben Nagy Szulejmán szigeti győzelme és halála a téma.

Ezek lennének tehát azok az epikus énekek, melyeknek tartalmi jegyei több-kevesebb hiteles vonással kötődnek Sziget ostromához és az ostromban, valamint a várvédelemben részt vevő valós történeti személyiségekhez. (Az általam fordított és közzétett Zrínyi-ének kivételével mindezek magyarul is olvashatóak az említett 1956-os Zrínyi-antológiában.)

A délszláv népköltési Zrínyi-alkotások másik csoportja azokból a lírai dalokból és epikus énekekből áll, melyekben fiktív események főhőseként, szereplőjeként vagy mellékszereplőjeként fordul elő a szigetvári hős Zrínyi Miklós. Ezek mind kései (19. századi vagy későbbi) szövegek, melyekben Zrínyi házasságairól, lakodalmáról, haláláról, meneküléseiről, rabságáról, kiszabadulásáról van szó. Olyan énektípusok ezek, melyekbe a szigetvári hős más délszláv epikus hősközhöz hasonlóan került bele. E szövegek természetesen semmiféle történelmi hitellel nem bírnak, bennük az epikai hitel népköltészeti jellemző példái nyilatkoznak meg. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez az orális popularitás mindenképpen annak bizonyítéka, hogy a várvédő Zrínyi majd öt évszázadon át – 16–20. század –, elhalványuló hiteles történeti vonásokkal ugyan, de része volt a délszláv epikus (és részben lírai) népköltészet hős- és szereplővilágának. Mindezt igen nagyszámú verses alkotás dokumentálja, melyek közül az említett Zrínyi-antológiában 13 szerepel, egyet pedig magam fordítottam. Némely fordítások több helyen is megjelentek.

Némi utánjárással azonban sokkal több változatról is tudomást szerezhet a kutató. Java részük 19–20. századi, ma már nehezen elérhető szerb, horvát és bosnyák lapokban, folyóiratokban, naptárakban, vidéki népköltési gyűjteményekben jelent meg. A ma hetvennél is nagyobb számúra becsülhető változatsor túlnyomó része kéziratos; java részük zágrábi és belgrádi adattárakban

található. A Zrínyi-filológia azonban két szempontból is nyugodt lehet az említett énekrengeteg kapcsán: a 20. század nyolcvanas éveiből rendelkezésre áll egy belgrádi motívumindex, melyben csaknem kéttucatnyi közzétett, vagy (elsősorban Belgrádban található) kéziratos változat adatai sorakoznak. Egy dalmáciai ünnepi Zrínyi-kiadvány pedig (a szigeti ostrom 420. évfordulójára jelent meg Splitben!) mintegy ötven, részben nyomtatásban is olvasható, de főleg kéziratos változat adatait rögzíti. Mindezeket természetesen valakinek kézbe kellene vennie és elolvasnia. Magam a belgrádi index adatai alapján néhány ritka nyomtatott forrás Zrínyi-szövegeit olvastam át; ezek általában gyenge vagy rossz variánsai a Zrínyit fiktív szituációkban szerepeltető, vagy csupán említő, már ismert, énekeknek. Főleg a Zrínyi bán és Begzáda leányzó típusú ének változatai bukkannak fel.

Elképzelhető, hogyha az említett változatok közt további fontos Zrínyi-ének lappangana, azt a horvát kutatás már régen közzétette volna. Ennek persze az ellenkezője is elképzelhető a jellemző kelet-közép-európai filológiai tohonyaság ismeretében.

Mind ezzel azonban korántsem mondtam el mindent, ami a Zrínyiász és a délszláv népköltészet lehetséges összefüggései kapcsán elmondható. Nem volt szó ugyanis eddig két olyan szövegről, amely – mint majd kitűnik – kétségbevonhatatlanul a kaj-horvát történelmi-énekek-költészet körébe tartozik, függetlenül attól, hogy ezt a horvát irodalom- és művelődéstörténet nem tudja.

A horvát irodalomtörténészek lassan száz éve tudnak egy kéziratos énekgyűjteményről, melyet egy maribori (Szlovénia) könyvtárban őriznek. Szlovén, majd később főleg horvát irodalomtörténészek időnként hírt adtak róla, olyan kéziratként, amely a kaj-horvát nyelvű irodalom 16–18. századi, elsősorban vallásos költészetének ritka emlékeit őrizte meg az utókor számára. Az egyházi népénekek mellett a kézirat megőrzött néhány epikus szöveget is, ezeket a későbbi horvát irodalomtörténet-írás a kaj-horvát irodalom legkorábbi emlékei közé sorolja. A daloskönyv teljes szöveganyagának közzététele azonban csaknem egy évszázadot váratott magára. Időközben csak részleteket, egy-egy fontosabb szöveget tettek közzé belőle, kommentárok kíséretében. Ezen a helyen bennünket a daloskönyvnek egyik, egyébként leghosszabb, epikus éneke érdekel, amely Szigetvár 1566-os ostromát beszéli el felező tizenkettősökben írt négy soros strófaban. Az ének fennmaradt szövege csonka: eleje hiányzik, a vége felé is elveszett belőle néhány lap. A fennmaradt 376 sor arra vall, hogy 400 sort bizonyára meghaladó terjedelmű epikus ének szól a gyűjteményben Szigetvárról és a várvédő Zrínyiről.

A kezdetben Murántúli Daloskönyvnek (Prekmurska pjesmarica) elnevezett kéziratból nagyobb válogatást, főleg a benne levő epikus énekeket, köztük a Szigetvárról szólót és egyházi énekeket, csak 1983-ban tettek közzé először,

Zágrábban. Ugyanez a válogatás, gyakorlatilag változatlan formában, még két alkalommal megjelent. A teljes kézirat versanyaga csak 1997-ben vált hozzáférhetővé, ezúttal szlovén szakember munkájaként. (Ezen a helyen csak jelzem, hogy a daloskönyv szövegeinek hovatartozása évtizedek óta parázsló vita tárgyát képezi a szlovén és a horvát kutatók között. Röviden: a szlovén és a horvát irodalom- és művelődéstörténet is, részleteiben vagy egészében, magáének vallja a benne szereplő énekszöveg-anyagot.) A daloskönyv Szigetvárról szóló énekét több horvát kutató kommentálta, erre azonban ezen a helyen nincs mód kitérni.

A Murántúli Daloskönyvről a harmincas években megjelent néhány horvát híradás alapján a magyar kutatók közül Hadrovics László is tudott, s 1944-es magyar–dél-szláv kapcsolattörténeti kiskönyvében röviden ki is tért rá, olyan megállapításokat téve, amelyek napjainkban is számottevőek és irányadóak a szöveganyag legalább egy részének hovatartozása és eredete tekintetében. Hadrovics már akkor kimutatta néhány szöveg valós vagy lehetséges magyar eredetét, kutatásainak eredményeit azonban a mai napig sem kamatoztatta a horvát irodalomtörténet. Ő azonban, sajnos, a teljes kézirat megjelenését nem érthette meg, s arról sincs tudomásom, hogy az 1983-ban megjelent horvát részkiadást kommentálta volna valamelyik cikkében.

Olga Šojat említett 1983-as szövegválogatását (benne a Szigetvár elestéről szóló énekkel) magyarul Bori Imre kommentálta maga is fontos filológiai megállapításokat téve néhány ének lehetséges magyar eredete kapcsán. A horvát kutatás természetesen erről sem tud. (Tudott róla viszont Vilko Novak, aki évtizedek óta foglalkozott a daloskönyvvel, számos dolgozatban kommentálta azt, Borival vitatkozott, Bori azonban később a kérdésre már nem tért vissza. Vilko Novak adta ki aztán, kritikai igénnyel, a teljes kéziratot Mártonhelyi Daloskönyv (Martjanska pesmarica) címmel. A magyar Zrínyi-kutatásnak azonban valószínűleg nincs róla tudomása.

A Mártonhelyi Daloskönyv Zrínyi-énekét legutóbb Lőkös István kommentálta a Zrínyiasz horvát epikai előzményeit tárgyaló könyvében, néhány részletet magyar fordításban is bemutatva belőle. A szöveg ebben a pillanatban három mai horvát helyesírású olvasatban férhető hozzá, valamint egy szövegű (betűhű) szlovéniai kiadásban. Olga Šojat és Vilko Novak olvasatai nem mindenben felelnek meg egymásnak. Sajnos, nincs róla tudomásom, hogy az új (kritikai) kiadást hogyan fogadta a horvát filológia és irodalomtörténet-írás. Ezen a helyen, a tárgyalt téma szempontjából, az alábbiak fontosak.

A magyar kutatók közül Bori Imre az ének elemzésére nem tért ki, mivel magyar előzményére nem bukkant, s előtte Hadrovics sem, mivel akkor még az ének teljes szövege nyomtatásban nem volt hozzáférhető. Lőkös István kommentárjai fontosak, de minden vonatkozásra ő sem tért ki. Számunkra

fontosak azok a megsejtései, amelyek szerint a daloskönyv Zrínyi-éneke a magyar históriás énekek modorát és eljárás módját idézi, s ugyanúgy részekre van felosztva, mint nem egy magyar históriás ének. Lőkös a szöveg tartalmi jegyeit vizsgálja Olga Šojat kommentárjait is figyelembe véve, mivel azonban úgy tudja, hogy az énekeknek nincsenek horvát variánsai, merészebb következtetéseket nem von le, s nem vizsgálja a lehetséges magyar–horvát komparatistika fényében. Nem tudok róla, hogy könyve megjelenése óta más, különösen a magyar Zrínyi-filológia, foglalkozott volna az igen fontos énekekkel, valamint virtuális kapcsolataival egyrészt a Cserenkónak tulajdonított szigetvári jelentés horvát szövegével, másrészt a Zrínyiással kapcsolatos lehetséges összefüggéseivel.

A Mártonhelyi Daloskönyv Sziget viadaláról szóló éneke évek óta foglalkoztat; a teljes vonatkozó irodalom összegyűjtése után rengeteg jegyzet elkészítésével hozzákezdtém feldolgozásához a magyar–horvát irodalom- és művelődéstörténet tükrében. Ezen a helyen csupán néhány olyan vonatkozás vázlatos érintésére vállalkozom, ami – mivel a teljes énekszöveg magyar fordítása még nem készült el – újdonságnak számíthat a magyar Zrínyi-filológia számára. A kérdéskör teljes és részletes feltárása szinte kismonográfiányi terjedelműnek képzelhető el.

Annak dacára, hogy az éneket a horvát kommentátorok népköltési alkotásként kezelik, formai jegyei, verselése, szerkezeti beosztása, valamint hangneme és benne az események tárgyalás módja alapján kétségkívül a magyar históriás énekek igen magas színvonalú kaj-horvát nyelvű párhuzamának kell tekinteni. Mivel a históriás ének kategóriája, eddigi olvasmányaim alapján, ismeretlen a horvát irodalomtörténetben, érthető, hogy ilyen szempontból a horvát kutatás nem is közeledett hozzá. Mivel egyrészt a históriás ének, mint közköltészeti kategória, nem ismert a horvát irodalomtörténetben, másrészt a fentebb felsorolt jellemzők alapján besorolható további énekek nem ismeretesek szövegszerűen a kaj-horvát irodalomból, két feltevés képzelhető el: vagy az, hogy a virtuális többi hasonló szöveg elveszett, vagy pedig a Mártonhelyi Daloskönyv Zrínyi-éneke egy ugyancsak elveszett magyar históriás ének fordítása vagy átdolgozása lehet. (Ez a szöveg sem az egyetlen, 1566-os szigetvári ostromot megéneklő magyar históriás énekekkel nem rokonítható, sem pedig az 1556-os ostromot megverselő, Tőke Ferenc által szerzett históriás énekekkel.) Ha azonban tudjuk, hogy Tőke Ferenc éneke Alsóliván készült, s a másik szöveget is az ő szerzőségéhez vélik kötni, akkor nem elképzelhetetlen, hogy a Muravidéken születhettek további Zrínyi-énekek is a 16. század végén és a 17. század elején, akár kaj-horvátul a magyar szövegek mintájára, akár egy azóta elveszett magyar históriás ének fordításaként vagy átdolgozásaként. Az a Mártonhely (Martjanci) ugyanis, ahol a Mártonhelyi Daloskönyv előkerült a 20. század

legelején, az egykori Alsólvándtól és a mai Alsólvándtól alig egy sóhajtásnyira van. S azt is említettem fentebb, hogy ugyanennek a daloskönyvnek egyes epikus énekeiről filológiai vizsgálattal bebizonyosodott, hogy szövegekkel igazolható magyar eredetű kaj-horvát átdolgozásai.

Bármennyire is tűnhet az itt előadott hipotézis merésznek és főleg zavarónak a horvát irodalomtörténet szempontjából, ebben a pillanatban cáfoló adatokat nem ismerek. A Mártonhelyi Daloskönyv Zrínyi-éneke oly magas színvonalon reprezentálja a magyar irodalomtörténetből ismert 16. századi históriás énekeket, hogy elképzelhetetlen lenne e műfaj kaj-horvát felbukkanása a magyar szövegek (és a műfaj) ismerete nélkül. Az viszont teljesen valószínűtlen, hogy ha e műfaj virágzott is a kaj-horvát irodalomban a 16–17. században, akkor ebből ez az egyetlen szöveg maradt volna az utókorra. (Mint említettem, mindennek tüzetes igazolása kismonográfiányi terjedelmű összehasonlító munka eredménye lehetne. Ez remélhetőleg el is fog készülni.)

Aki a Mártonhelyi Daloskönyv Zrínyi-énekét írta, biztosan ismerte a Cserenkónak tulajdonított szigetvári jelentés Budina által készített latin (esetleg német vagy olasz) változatát, hisz a Cserenkónak tulajdonított horvát szöveg nem tartalmazza azokat a záró részeket, amelyek csak a latin szövegben olvashatóak, az egyetlen meglelt horvát változatban azonban nem szerepelnek. Ez a tény is virtuális magyar szerzőt tételezhet fel, aki olvasta Budina latin szövegét, s annak alapján dolgozta fel a szigeti ostrom és bukás történetét. Ez az eljárás egyébként közönséges számos magyar históriás ének esetében. Virtuális kaj-horvát históriásének-szerző nyilván a Cserenkónak tulajdonított jelentés szövegéből indult volna ki.

Mivel e kaj-horvát históriás ének teljes magyar fordítása nem létezik, magam vállalkozom arra, hogy azt elkészítsem, ami nem könnyű feladat, hisz a 16–17. századi kaj-horvát nyelvjárásnak alig van kortárs szótára, Bellosztenecz művét leszámítva. Természetesen számítok rá, hogy a magam hipotézise nem fogja majd elnyerni a horvát irodalomtörténet szimpátiáját, s voltaképpen ismeretlen fejezete lesz a 16–17. századi magyar-horvát kapcsolattörténetnek.

S ha az eddig elmondottakhoz hozzá lehet tenni még valami fontosat, szokatlant és teljesen ismeretlent a magyar-horvát kapcsolattörténet és a Zrínyi-filológia szempontjából, akkor elmondhatom, hogy a Mártonhelyi Daloskönyv valószínűleg a 16. század végén készült Zrínyi-énekének (a fennmaradt változat valószínűleg 17. századi romlott változat) létezik variánsa, mégpedig a 19. századból!

Fran Kurelac a 19. század derekán kiterjedt népköltési gyűjtést végzett az akkori nyugat-magyarországi és felvidéki horvát diaszpóra körében. Népköltési gyűjteményét Zágrábban adta ki jóval később. Előszavában utal olyan szövegekre is, amelyeket gyarló voltuk miatt könyvében nem közölt. (Mi sem

természetesebb, mint az, hogy a „gyarló” szövegek a szigetvári hős Zrínyi Miklóssal és II. Rákóczi Ferencsel foglalkoznak.) A kihagyott szövegek azonban Zágrábban fennmaradtak, s a kutatás rendelkezésére állanak. Nos, ezeknek a szövegeknek egyike a Mártonhelyi Daloskönyv hosszú Zrínyi-énekének sokkal rövidebb, de a bevezető részt is tartalmazó, s szövegében helyenként ordítóan azonos változata! Erre eddig senki sem figyelt fel, annak ellenére, hogy a magam kutatásai előtt a Kurelac által kéziratban hagyott Zrínyi-éneket egy magyarországi horvát kutató több alkalommal is közzétette.

Miféle tanulság vonható le e szöveg és a Mártonhelyi Daloskönyv Zrínyi-éneke kapcsán?

Elsősorban az, hogy az oszmán áradat elől északra menekülő horvát lakosság vitte nyilván magával ezt a Zrínyi-éneket valamikor a 16–17. század során. Bár a változat majdnem az epikus ének szintjére kopott, bizonyos szerkezeti elemei alapján nyilvánvaló, hogy históriásének-szöveggként kerülhetett át Nyugat-Magyarországra, nyilván kéziratos másolat alapján. Kurelac ugyanis megemlíti, hogy gyűjteménye kéziratból kimásolt szövegeket is tartalmaz. Lehet, hogy az északra menekült horvátok elő is adták, de ez csak feltételezés. A rövidülés is ezzel magyarázható: többszáz soros históriás énekeket később már nem énekeltek.

A Kurelac gyűjtötte Zrínyi-éneknek a Mártonhelyi Daloskönyv szigetvári históriás énekével való tüzetes egybevetése akkor lesz lehetséges a magyar Zrínyi-kutatás előtt, ha annak is elkészül pontos és formahű magyar fordítása. Ugyanakkor válik lehetővé azoknak a szemmel látható szövegromlásoknak filológiai elemzése is, amelyek a nyugat-magyarországi rövid változatban előfordulnak, néha szinte megváltoztatva a szöveg eredeti jelentését. A rövidebb változat is természetesen felező tizenkettősökben íródott, de ez a versforma a szövegben a 19. századra helyenként bizonytalanná vált, az eredeti alexandrinok néhol megbicsaklanak. (A felező tizenkettősökben írt két ének versformája is ékes bizonyítéka annak, hogy nem népköltési alkotásokról, hanem históriás énekekről van szó mindkét változat esetében.) Ezt egyébként már Đuro Novalić is észrevette, tehát a Mártonhelyi Daloskönyv Zrínyi-énekét (a rövidebb, 19. századi változatot nem ismerte) nem is sorolta azok közé a horvát népköltési előzmények közé, amelyeknek virtuális kapcsolódása tételezhető fel a magyar Zrínyiász szövegéhez. Az elmondottakhoz azt is hozzá kell tenni, hogy a 19. századi rövidebb Zrínyi-éneket ismereteim szerint eddig nem vette észre a horvát Zrínyi-filológia annak ellenére, hogy, mint mondtam, szövege néhány helyen közzé lett téve. A Mártonhelyi Daloskönyv szlovén irodalmában sem találtam nyomát annak, hogy ezt észrevette volna valaki.

Ennyi lenne tehát az, ami ebben a pillanatban – a vázlatosság szintjén – elmondható a balkáni Zrínyi-hagyományok népköltészeti és közköltészeti vonatkozásai kapcsán. Mint talán látható, az ismert vonatkozásokat fontos

további adatokkal lehet kiegészíteni a magyar–horvát (s egyáltalán a magyar–délsláv) kapcsolattörténet adatainak ismeretében. Mindez azonban, mint mondtam, részletes kifejtést kíván, e rövid vázlatban mindössze utalni lehet a kérdés bizonyos adataira és fontosságára.

Lendvai Zrínyi-konferenciánk tiszteletére elkészítettem a 19. századi nemzetiségi horvát Zrínyi-ének tartalmailag és formailag hű magyar fordítását. Ez a szöveg ezen a helyen olvasható először. Aki ismeri a magyar históriás énekek nyelvezetét, verselését és bennük a történeti események (várostromok) ábrázolásmódját, ugyanezt figyelheti meg ebben a kései, kopott és romlott változatban is, remélem a magyar fordítás alapján is. A nehéz, következtelen és a nyilván többszöri másolások során romlott változatot ugyanis nyelvileg is a magyar históriás énekek modorában, s bizonyos dialektológiai jellemzők felhasználásával kísértem meg magyarul visszaadni. Remélem, sikerült is.

Mivel alkalmi vázlatom nem szigorú filológiával jegyzetelt tanulmány, az alábbiakban csupán a legalapvetőbb irodalom néhány fontosabb művét sorolom fel. Ezek a cikkben tárgyalt kérdések sorrendjében következnek.

Források és irodalom. Lőkös I.: Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei. Debrecen, 1997; *Ivšić S.*: Posjedanje i osvojenje Sigeta u glagoljskom prijepisu... Starine JAZU (Zagreb), 1918; *Črnko, F.*: Posjedanje i osvojenje Sigeta. Zagreb, 1971; *Ruzsás–Angyal közl.*: Cserenkó és Budina. Századok (Budapest), 1971; Tóke Ferenc históriás énekei. Budapest, 1996; *Szegedy R.*: Zrínyi Miklós és a Szigeti veszedelem a horvát költészetben. Itk (Budapest), 1915; *Bajza J.*: A szigetvári hős a horvát népepikában. Itk, 1937; *Vujicsics–Kiss*: Zrínyi énekek. Budapest, 1956; *Jung K.*: Újonnan felfedezett horvát hősné Szigetvár elestéről. Itk, 1987/88; *Kekez, J.*: Sigetska bitka u usmenoj književnosti i usmena književnost u sigetskoj epopeji... Zadarska revija (Zadar), 1986; *Novalić, Đ.*: Madžarska i hrvatska „Zrinijada” s komparativnog aspekta. Zagreb, 1967; *Mijatović, A.*: Obrana Sigeta. Split, 1987; *Krstić, B.*: Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena. Beograd, 1984; *Lőkös I.*: A horvát irodalom története. Budapest, 1996; *Šojat, O.*: Izbor iz starije kajkavkohrvatske književnosti. Kaj (Zagreb), 1975; *Novak, V.*: Martjanska pesmarica. Ljubljana, 1997; *Hadrovics L.*: Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok. Budapest, 1944; *Bori I.*: Egy kaj-horvát daloskönyv magyar eredetű verseiről. In: Tanulmányok a magyar–délsláv irodalmi kapcsolatokról. Újvidék, 1987; *Kurelac, F.*: Jačke ili narodne pjesme prostoga i naprostoga puka hrvatskoga po župah šoprunskoj, mošonjskoj i železnoj na Ugrih. Zagreb, 1871; *Juraj L.*: Jedna neobjavljena pjesma (jačka) iz zbirke Frana Kurelca. Narodni Kalendar za 1986. Budapest. Az ugyancsak közöletlen Rákóczi-ének magyar fordítása és összehasonlító kommentárjai sajtó alatt: Hungarológiai Közlemények (Újvidék), 2001.

SZIGETVÁR USTROMA

Nyugat-magyarországi horvát epikus ének

Jó uraim mostan mi megemlékezzünk,
Szigetnek várárul, jó Zrínyi Miklósrul,
Sziget várassának nagy-sok veszéssirül,
Utána elpusztult az magyar országunk.
Vólt nagy országgyűlés szépséges Posonban,
Együtt tanácskoztak ország urasági,
Magyari, meg német, horvát uraságok,
Köztük vala maga jó Zrínyi Miklós is.
Az nagy-sok urak közt nem vólt kit tanálni,
Ki Szigetbe menne, ottand bészárkózni.
Önmaguk közt ottand tanácsot tartottak,
Rá Zrínyi Miklósnak eképpen szóllottak:
„Haldd meg Zrínyi Miklós, te magad jól tudod
Minden állapotját, Sziget erősségit,
Szándékunk van téged hittel-választani,
Szigetbe hogy mennél, ottand bészárkózni.”
Legott Zrínyi Miklós maga is fölállott:
„Hála Istenemnek, az én Teremtómnek,
Hogy hisztek hűtlennek ez magyar országban,
Hogy ti nem lennétek, de engem próbáltok.”
Midőn el-ki menne jó Zrínyi Posonbul,
Küldettek királtul sok szép pattantyúkat,
Ólmot meg puskaport Szigetnek mentségbe,
Meg egyéb dolgokat hősöknek jutalmul.
Hogy ezt követően horvát földre értek,
Kit oly nagyon várt, az fiatal úrnak,
Az ő György fiának eképpen beszéle:

„El-be köll most térti erős Szigetvárba,
Minden hőseimmel várat megtartani.
Én jó kedves fiam, tudhatod magadtul,
Hogy Sziget várában lesz főmnek hullása.”
Mikoron el-betért kemény Szigetvárba,
Számos hőseivel, az jó hajdúival,
Mulatának együtt csak egy kis időig,
Együtt mulatának, egymást bátorítják.
Szétnézzvén Szigetbül egy nap kora reggel,
Mást se láttak ottand széles mezőségben,
Mind fehér sátrokat mind az négy égtájban.
Az átkozott terek Sziget ustromában
Mindet betemette Szigetnek árkait,
Földdel meg gyapjúval, átok janicsárok,
S ustromra indultak Sziget vára ellen.
Az átkozott gyapjú égni el nem kezdett,
Lett nagy szomorúság Szigetnek várában.
Egy átkozott német az falon áthágott,
Sziget erősségit menten elárulta,
Lőpornak rejtekit az tereknek elmondta.
Átok janicsárok legott falat ástak,
Szigetnek lőporát menten meggyújtották,
Egek alá szálltak sok sziget hősök,
Maradtak épségben alig háromszázan.
El fogjuk mondani – elejitül végig,
Nagy-sok hőseirül jó Zrínyi Miklósnak,
Bátorsággal álltak Szigetvár falain,
Éltük s fejük vólt is bátorságuk ára.
Zrínyi bizon látta Sziget veszedelmit,
Fölkiáltott ámde nagy-hatalmas hangon:
„Egyetlen Istenem, az magos egekben,
Az te szent kezeddal, ki mindönket büntetsz,
Ustromra indultak átok janicsárok,
Bátran rohamozzák az szigeti várat.”
Nagy ustromba kezdtek terek janicsárok,
Várasba beértek, magukat bevették.
Midőn péntek napján délebedet enne,
Zrínyi egybehívta sok hű vitézeit,
És hozzájuk akkor imígyen beszéllett:
„Költsük el étkünket, kedves testvéreim,

Leszünk e szobában holnap kiterítve;
A mi Istenünkkel, az ő hatalmával,
Jó kedvvel fogadjuk a mi halálunkat,
Mire esküt tettünk, keresztény hitünkre,
Ne féljük mi ittend a mi királunkat,
Ámde féljük Krisztust, királok királát,
Megvéd majd mindünket az gonosz pogántul,
Hát ne panaszkodjunk, jó kedvvel mulassunk.”
Zrínyi Miklós pedig szombat pirkadatkor
Könny selem köntöst magára felöltött,
Az fénylő szablyáját majd erre övezte,
Az tatár szürkéjét maga mellé vette,
Így aztán indultak az ő hőseihez,
Majd kezibe vette ő harci kopjáját,
S imígyen szóla szigeti hősökhez:
„Jó kedvvel induljunk, kedves testvéreim,
Ne hagyjuk, hogy reánk könnyen vadásszanak,
Akár fürjecskére, reánk vadásszanak,
Hanem nagy-jó kedvvel ragadjuk szablyánkat,
A mi Istenünkről meg ne feledkezzünk.”
Jézust kiáltottak jó szigeti hősök,
Az kaput kitárták, Zrínyi nekiindult,
Amerre csak lépett, sok fejek lehulltak.
Ám az janicsárok legott rárohantak,
Mint midőn az égből sűrű eső hullik,
Janicsár puskákból golózápor hullik,
Nagy-sokat meglűttek szigeti hőökből,
Alig is maradtak, aztán megfordultak,
Másodjára szólott nekik Zrínyi Miklós:
„Mostand, jó vitézek, jó kedvvel induljunk,
Mi igaz hitünkért jó kedvvel meghaljunk,
Mi Urunk, Istenünk, megsegít majd minket.”
Aztán Zrínyi Miklós harmadszor elindult,
Sok jó vitézivel, igaz hőseivel,
Átok janicsárok mind rájuk rohantak,
Szigeti hőöket mind meg-le lűtték.

JUNG Károly fordítása